

3. Кудрявцев В. Н. Право: развитие общего понятия / В. Н. Кудрявцев, А. М. Васильев // Советское государство и право. – 1985. – № 7. – С. 3–13.
4. Маркс К. Проект закона о разводе // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 1. – М.: Изд-во полит. лит., 1955. – С. 161–164.
5. Розовский Б. Г. Всенародная собственность природных ресурсов : [монография] / Розовский Б. Г. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2012. – 159 с.
6. Шершеневич Г. Ф. История философии права / Шершеневич Г. Ф. – СПб. : Бр. Башмаковы, 1907. – 593 с.
7. Явич Л. С. Общая теория права / Явич Л. С. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – 287 с.

УДК 340.12

О.М. Литвинюк

НАУКОВИЙ ПОДВИГ ГУґО ГРОЦІЯ (ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ЕТЮД У КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ ТОНАЛЬНОСТІ)

Зроблено спробу дослідження спадщини геніального голландського правознавця XVII століття Г. Гроція як втілення раціоналізму в правову думку, що є визначальною якістю європейської культури Нового часу. Доводиться можливість інтерпретації його філософсько-правового вчення як однієї з перших ознак “другого осьового часу” – історичного періоду останніх приблизно 300 років, коли смисловою домінантою культурного розвитку людства стає право в його гуманістичному змістовному наповненні. Тому вчення Г. Гроція розглядається як одне з найвидатніших явищ культури, поряд з аналогічними, зокрема у сфері музики. Пропонуються висновки-уроки з розглянутого матеріалу, що дозволяє в темпоральному плані говорити про “правову хронологію”, а також про можливі перспективи розвитку загальної теми з точки зору проблем сучасності.

Ключові слова: *Гуго Гроцій, філософія права, раціоналізм, природне право, “другий осьовий час”, культура, права людини, кожна людина.*

Предпринята попытка исследования наследия гениального голландского правоведа XVII века Г. Гроция как воплощение рационализма в правовую мысль, что является определяющим качеством европейской культуры Нового времени. Доказывается возможность интерпретации его философско-правового учения как одного из первых признаков “второго осевого времени” – исторического периода последних приблизительно 300 лет, когда смысловой доминантой культурного развития человечества становится право в его гуманистическом содержательном наполнении. Поэтому учение Г. Гроция рассматривается как одно из наиболее выдающихся явлений культуры, наряду с аналогичными, в частности в сфере музыки. Предлагаются выводы-уроки из рассмотренного материала, что позволяет в темпоральном плане говорить о “правовой хронологии”, а также о возможных перспективах развития общей темы с точки зрения проблем современности.

Ключевые слова: *Гуго Гроций, философия права, рационализм, естественное право, "второе осевое время", культура, права человека, каждый человек.*

An attempt to investigate the heritage of the genius Dutch lawyer of the XVII th century H. Grotius as an embodiment of rationalism in the legal thought, that is the definite quality of European culture of the New Age, is made. The possibility of interpretation of his philosophic and legal study as one of the first sign of the "second axial time" – the historical period of the last 300 years, when the sense dominant of the cultural development of mankind is the law in its humanistic content, is proved. Therefore, the H. Grotius's study is considered as one of the most outstanding phenomenon of the culture equally with the similar phenomenon in the sphere of music. Hence it appears the conclusions-lessons that make it possible to speak temporally about the "legal chronology" and also about possible perspectives of the development of the common theme with a view to the modern problems.

Key words: *Hugo Grotius, philosophy of law, rationalism, natural law, "the second axial time", culture, human rights, every person.*

Споконвічна боротьба між людським – раціональним та гуманістичним – началом у поступі культури як шляху людини до самої себе, що відбулося насамперед у ранньохристиянських (доцерковних) положеннях, у формули правознавства пробивали шлях століттями. У поточній історії маємо найяскравіший приклад, коли на початку XVII століття перемозі невеличкої кальвіністської Голландії в боротьбі з величезною тоді католицькою Іспанією передувала боротьба проти релігійної догматики та духовного диктату церкви, розробка нових раціональних і світських поглядів на світ, уже тоді досить різка критика феодальних державних установ, опертя на природознавчі знання тощо. І в тогочасній Англії досить строкатий революційний табір¹ об'єднувала завзята боротьба за "чистоту" розуміння Святого письма, апелювання до самої Біблії, доведення саме раціональної довершеності "механізму" світу, створеного Богом. Віра в розум та активну діяльність самої людини, у можливість за допомогою знання змінити життя на краще все більше опановує свідомістю людей, насамперед представників буржуазії. Цьому світогляду було потрібним закріплення у сфері суспільних і владних відносин, що відбулося в народженні власне юридичного погляду на такі

---

¹ Йдеться, звісно, про рух, що в освіченої людини асоціюється з ім'ям О. Кромвеля, хоча більш справедливою була б асоціація з іншим ім'ям – Дж. Лібберна: неперевершеного у своїй безкомпромісності, мабуть, і до сьогодні, борця за свободу совісті "Джона вільного" (див.: Ефимов И.М. Свергнуть всякое иго. Повесть о Джоне Либберне. – М.: Политиздат, 1977; див. також: Новгородцев П.И. Лекции по истории философии права. Учения Нового времени, XVI-XIX вв. // Новгородцев П. И. Сочинения. – М.: Раритет, 1995. – С. 82-86).

питання та на вирішення таких саме проблем. Світський, раціоналістичний та, певною мірою, уже прагматичний його характер став відбиттям життєвої необхідності такого ж раціонального устрою й суспільного ладу, який потребував принципово інших ступенів свободи для більшої кількості людей, а кількість ця переходила в усвідомлення вже якісного ґатунку, оскільки йшлося зрештою про свободу кожної людини, гарантованої державними інституціями та відповідним правом. Раціональна ідеалізація такої позиції потребувала все більш широкого залучення тієї частини культурної спадщини, що підкреслювала відмінність людини від інших істот і водночас усвідомлювану її зверхність. Саме на це спиралося людство в своєму гуманістичному поступу, розширюючи арсенал раціоналістичних процедур у соціальному житті.

Так гранично коротко ми можемо викласти вступ до своєї спроби інтерпретації вчення одного з творців сучасної правосвідомості, *метою* якої є доведення *актуальності* того раціоналістичного підходу до розуміння права, який створив фундамент існуючого на сьогоднішній конституційного ладу переважної частини держав у світі. У зв'язку із цим немає сенсу перелічувати імена науковців, які зверталися до ідей та думок геніального правознавця, адже це, як мінімум, усі автори підручників і посібників з історії філософії права, історії вчень про державу і право, а також міжнародного права, скажімо тільки, що *новизну* підходу до спадщини цього нашого невмирущого сучасника обумовлює загальний культурологічний підхід, що дозволив висвітлити деякі сторони його вчення в аспектах, що їх раніше не було задіяно в осмисленні названого масиву знань.

Видатний голландський мислитель Ґуто Ґроцій (1583–1645) – один з найвидатніших і водночас доволі небагатьох професійних юристів, які внесли неперевершений внесок у філософію права як уже природоправову теорію, що спирається на суто раціоналістичні методологічні основи. Такою є оцінка його вчення й поглядів у цілому в переважній більшості наукових джерел і навчальних видань, де про це йдеться, причому не тільки російськомовних та українськомовних¹. Сама ця постать є надто неординарною: мало хто вступав до університету в 11 років, і зовсім ніхто не здобував докторського ступеню з юриспруденції в 15 років, будучи вже визнаним фахівцем (сьогодні б ми сказали – експертом) в історії правознавства, теології та особливо в класичній

---

¹ Доречним буде згадати й оцінку його, як і багатьох інших мислителів, у радянські часи, особливо сталінської та пост-сталінської доби, що характеризується насамперед агресивним примітивізмом ставлення до особистості. Ось, наприклад, натрапляємо на таке в примітках до творів О. де Бальзака: “Ґроцій Ґуто (1583–1645) – голландський юрист і реакційний державний діяч, був проголошений буржуазними законодавцями “батьком міжнародного права” (див.: Бальзак, Оноре де. Повести и рассказы: В 2-х т. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1960. – Т. 1. – С. 561).

філології, а в 16 років отримував дозвіл на адвокатську практику¹. Таку обдарованість Г. Гроція можна порівняти хіба що з музичним генієм В. Моцарта, який з'явиться на цей світ майже через два століття, якщо зважати на яскравість його неперевершеного таланту. Але ймовірно його слід порівняти з іншим генієм музики початку XVIII століття – Й. Бахом, якщо зважити на спрямованість творчості. Йдеться про спробу раціонального осмислення та вдалого реформування в цьому дусі сфери своєї діяльності, вдалого й з точки зору користі для людства, і з точки зору надзвичайного впливу на його, людства, життя і розвиток культури². Г. Гроція вважають першим правознавцем – філософом права, хто вибудовував теорію природного права з принципово раціоналістичних позицій, визначаючи його як приписи здорового розуму³, посилаючись при цьому, правда, на думки інших мислителів (як того вимагає наукове дослідження і сьогодні), починаючи з давньогрецького філософа Філона, і водночас посилаючись на божественні основи і права, і розуму, як того вимагав його час і традиція цього часу⁴.

Межовою подією в розвитку самої ідеї природного права був зроблений Г. Гроцієм надзвичайно важливий з історичної точки зору крок у його переосмисленні: на відміну від попередніх часів, коли природне право розповсюджувалося на все живе, на тварин і навіть на рослини (так вважали й видатні римські юристи II-III століть, а ще на схилі середньовіччя в Бургундії

¹ Див.: Гофман-Льорцер, Гюнтер. Гроцій. Примітки // Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: пер. з нім. / ред. Є. Причепій. – К.: Тандем, 2002. – С. 475–476.

² Видатний німецький композитор Й.С. Бах (1685-1750) підтримав розділення октави – повтор одного звука в іншій тесатурі (на іншій висоті) – раціоналістично, навіть механістично-умоглядно на 12 напівтонів і затвердив це в своєму безсмертному творі “Добре темперований клавір”, фактично узаконивши таким чином усі тональності – і мажорні, і мінорні – на всіх цих 12-ти звукових позиціях. Подоланням фізично-природного розподілу обертонів було фактично створено той алфавіт музичної мови, яким людство користується вже майже 300 років, включаючи сьогодні. Кожній освіченій людині у світі цей алфавіт є відомим, як і таким же чином розділена на розмірені такти метро-ритмічна організація музичного матеріалу, що звичайно визначається як класична. Такими ж класичними видаються й філософсько-правові будови Г. Гроція, потім Т. Гоббса, Б. Спінози та інших представників природно-правової думки Нового часу.

³ Див.: Гроцій, Гуго. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Пер. с лат. А.Л. Саккетти. – М.: Науч.-изд. центр “Ладомир”, 1994. – С. 71.

⁴ Див.: Гроцій, Гуго. О праве войны и мира. – С. 80. Однак, симптоматично, а для нас принципово важливо, що автор говорить і про межі втручання Бога до вимог природного права, які навіть він не в змозі змінити, як не може змінити, наприклад, щоб двічі на два не було рівним чотирином, а зло перетворити на добро (див.: Там само. – С. 72). Іншими словами, ми споглядаємо процес подолання в правознавстві з суто раціоналістичних позицій середньовічного схоластичного мислення, що спирається винятково на авторитети.

селяни судять дерево, яке впало під час буревію на людину і вбило її), видатний голландський правознавець уже обмежує дію природного права тільки людиною. Причому його постань, так би мовити, втілила цей процес переосмислення природного права, оскільки в праці “Про право здобичі”, що її було надруковано в 1609 році, він ще дотримувався зазначеного погляду на природне право, що існував попередні століття або, точніше, тисячоліття, а в головному дослідженні “Про право війни і миру”, опублікованому в 1625 році, доводиться позиція, згідно з якою право є надбанням людини як істоти, наділеної розумом¹. Насмілюся додати до цієї позиції: надбанням культурним, тим більше, що для доведення її Г. Гроцій звертається не тільки до логічних аргументів, а й посилається на думки великої кількості творців людської культури, починаючи з Гесіода, Ювенала та Іоанна Златоуста.

Із великої кількості досягнень Г. Гроція, про що йдеться в усіх підручниках², виокремимо одне: ідею розрізнення предметів політики та права, коли для першої є основою доцільність, для другого – питання справедливості. Учений указує на те, що він постійно намагався не змішувати їх, йдучи слідом за Аристотелем, його логікою міркувань, а не за Ж. Боденом, який поєднував політику і право³. У цілому ж така акцентуація значення раціональних процедур свідомості, як й інші його досягнення, свідчить, що ця постань є вираженням не тільки межі між Середньовіччям та Новим часом, як то тлумачиться вже традиційно, а й більш значущої історичної межі між періодом міфологічно-вольового розуміння сутності права та розуміння раціонального, або, якщо використовувати термінологію сучасного російського філософа права Е. Соловйова, між традиційним та юридичним розумінням права⁴. Значущість історичну та особливий статус права в означенні цієї межі як “коперніканського перевороту” в правосвідомості⁵ і надає підстави в черго-

¹ Див.: Гроцій, Гуго. О праве войны и мира. – С. 72–73. Знов слід зауважити: стосовно розуму як піддунтя законів учив і Тома Аквінат, але ж термінологія не повинна нас вводити в оману, оскільки середньовічна схоластика та загальні світоглядні підмурки тут є іншими. У Гроція розум, на основі якого народжується право, є за смыслом ближчим до “здорового глузду” (“common sense” – надзвичайно важлива позиція філософії права Просвітництва), не випадково він говорить про те, що краще передається російським словом “здоровомыслие”, а в Томи, звичайно, розум тяжіє до Розуму Божественного.

² Зокрема, одним із найважливіших є його підтримка і розвиток думок Аристотеля, Цицерона та ін. про позитивність розмежування владних повноважень у державі (між народом, який надав її володарю, і самим володарем), що було основою ідеї обов’язковості розподілу влади в державі як засобу забезпечення політичної свободи (Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск’є, ін.; див.: Гроцій, Гуго. О праве войны и мира. – С. 140).

³ Див.: Гроцій, Гуго. О праве войны и мира. – С. 59.

⁴ Див.: Соловьев Э.Ю. Личность и право // Соловьев Э. Ю. Прошлое толкует нас : (Очерки по истории философии и культуры). – М.: Политиздат, 1991. – С. 406–412.

⁵ Див.: Соловьев Э.Ю. Личность и право. – С. 407.

вий раз запропонувати (вважаючи на доленосну роль його, права, що воно починає відігравати в історії людства останні три-чотири століття) називати цей період “другим осьовим часом”, а Г. Гроцій може розглядатися як людина, яка в фундамент цього процесу заклала один із наріжних каменів¹. Він сам підкреслює значення свого методу в підході до виявлення сутності права як методу насамперед раціонального, порівнюючи його з математикою, коли, наприклад, фігури розглядаються незалежно від фізичних тіл². Тоді ж, коли розділення політики і права відбувається за критерієм відношення першої до користі, другого до справедливості, автор поринає в доволі розлогі міркування щодо єдності права природного, права Божественного та самої природи або права природного. Важливим є те, що, позбавляючись у тлумаченні права природного як загального для всього живого, як суто біологічного (рослинного, тваринного), він робить його винятково людським, тобто таким, що нам надає всі підстави тлумачити його вже як феномен культури, тим більше, що апеляція відбувається до Божественного як духовного з усіма притаманними для цієї енциклопедично освіченої людини посланнями на джерела і античної, і середньовічної вченості.

Останнє є вельми суттєвим, якщо не обмежуватися відомостями та характеристиками цього автора, що їх можна назвати навіть не хрестоматійними, а стандартними, причому це стосується не тільки вітчизняної юридичної літератури, а й літератури світової. У вже цитованій праці натрапляємо на переконливі доводи щодо значення для нього – Г. Гроція – того, що ми можемо характеризувати як певне культурне тло його висновків юридичного змісту, і чого немає в жодному відомому джерелі: “Будь-яка оцінка Гроція має виходити з його розуміння теології”³. І далі надається короткий аналіз фактично всієї літератури із, скажімо так, “юридичного гроцієзнавства”, де констатується суцільне ігнорування цього аспекту творчості та,

---

¹ Див. щодо обґрунтування поняття “другого осьового часу” та визначальної ролі в цьому правових ідей: Литвинов О.М. До постановки питання про ключову роль теорій природного права Нового часу у створенні сучасної правової реальності, або чи можемо ми говорити про “другий осьовий час”? // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – 2013. – Вип. 2. – С. 23-35; Литвинов О.М. Роль теорій природного права у створенні сучасного світу (до питання про “другий осьовий час”) // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 221-233; Литвинов О.М. Значення класичних теорій природного права XVII-XVIII століть у створенні сучасної правової реальності як втілення раціональності в буття людини (щодо обґрунтування ідеї “другого осьового часу”) // Історія філософії у вітчизняній духовній культурі / Відп. ред. Аляев Г., Суходуб Т. – Полтава: ТОВ “АСМІ”, 2014. – С. 563-570; див. також: Литвинов О. Щодо культурно-історичних аспектів взаємовідношення техніки і права // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 288-298.

² Див.: Гроцій, Гуго. О праве войны и мира. – С. 59.

³ Гофман-Льорцер, Гюнтер. Гроцій. – С. 191.

відповідно, світогляду видатного мислителя. Його відверто ренесансне підпрунтя та новочасна спрямованість є, утім, настільки культурно насиченою, що в синтезові античного й навіть з доантичним та ще й із середньовічним ми зустрічаємося з тим, що звичайно відзначається як кумулятивний характер розвитку культури. Але головним є те, до чого зрештою доходить після багатьох сотень сторінок міркувань цей геній правознавчої думки. До речі, ще й думки не тільки щойно відзначеної теологічної, а й філософської, історичної, класичної філологічної і навіть поетичної, тут усе вже зовсім у душі “титанізму” доби Відродження! А тому не є дивним, що саме юристи таку культурологічну насиченість позиції Г. Гроція не могли зрозуміти й сприйняти, коли про його фундаментальну й найбільш відому працю “Про право війни і миру” говорили, що “вона є скоріше системою етики, застосованої до держав, ніж системою законів”¹. Але ж це є те, що наприкінці ХІХ століття досить чітко виявив видатний філософ права П. Новгородцев, який погодився із тим, що не є природне право правом у суто юридичному сенсі, наводячи, зокрема, й визначення “родоначальника природного права нового часу” Гуго Гроція, але в результаті філософського аналізу яскраво довів необхідність і водночас невмерушність цієї, як він висловлювався, “доктрини”². Розглядаючи історизм і раціоналізм як основоположні філософсько-світоглядні підвалини “доктрини природного права”, він додамо від себе, ще й постійно підкреслює її персоналістичну спрямованість та моральну напругу: “Якщо історизм знаменує собою схиляння перед історією, то раціоналізм як логічне знаряддя природного права включає в себе ідею критики й суду над нею, це є протест особистої моральної свідомості проти установлень, що вже віджили своє”³ (курсив П. Новгородцева. – О. Л.). Таким чином, у Г. Гроція якщо й маємо певний парадокс юридичного характеру в його позиції, то з філософсько-правової (точніше навіть історико-філософсько-правової) точки зору це можна вважати лише як черговий доказ обов’язковості культурологічної складової в осягненні того, що частіш за все визначають як природне право. Тим більше, що не абияка обізнаність, як і надзви-

¹ Цит. за: Гофман-Льорцер, Гюнтер. Гроцій. – С. 191. Тобто, як мінімум про значення культурологічного підходу в такому випадку говорити є зайвим (це – з методологічної точки зору), а як максимум, у можливому на сьогодні розумінні, можна говорити й про обов’язковість і необхідність моральної насиченості права і правової реальності в цілому (це – з точки зору суто юридично-прагматичної, або, як уподобають висловлюватися невиправдано іронічні опоненти філософів права, – точки зору практичної).

² Див.: Новгородцев П.И. Историческая школа юристов, ее происхождение и судьба. Опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии. – СПб.: Изд-во “Лань”, 1999. – С. 12-27.

³ Див.: Новгородцев П.И. Историческая школа юристов, ее происхождение и судьба. Опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии. – С. 20.

чайна обдарованість укупі з блискучою освіченістю цієї неординарної постаті самі по собі теж можуть вважатися доказом того, що без урахування культурної складової – чи то зовнішньої, як вплив конкретних обставин, чи то внутрішньої, як вимоги моральної свідомості – право не може з'являтися та функціонувати, тобто взагалі існувати.

Той факт, якого значення надавав розуму Г. Гроцій, поклавши його в основу розуміння “справжнього права”, разом з його постійним апелюванням до античної вченості, а також певною мірою часова належність до XVII століття, надає підстави якщо не зараховувати його до представників Просвітництва, то, як мінімум вважати, їх попередником. Раціональне мислення, що почало інтенсивно розвиватися та інституалізуватися в науці й майже водночас у техніці, створювало й новий за якістю настрої, коли ренесансний оптимізм починає поширюватися за межі досить вузького кола художників, філологів і філософів-гуманістів на більше коло, і поширення це відбувається в бік того, що вже набувало рис науки такої, якою вона є значною мірою й сьогодні. Цей загальний просвітницький настрої отримав утілення у філософській розробці переважно ідей природного права, невідчужуваних прав людини, з яких витікає ідея договірного походження держави. Остання стає раціональною альтернативою насильницьких підстав виникнення держави, тобто того “Левіафану”, якщо за Т. Гоббсом, або “загальної міці”, якщо за Б. Спінозою, що протиставляються нерозумному як такому в повсякденному житті (а в ті часи досить часто використовували слова “нетверезий”, “нерозсудливий” тощо) та корисливо спрямованому ірраціоналізмові насильницьких способів об'єднання людей у більш-менш організовані спільноти з наданими їм законами як засобами переважно примусу (право як “вольності” здобувалися, зазвичай, нижчими верствами, і частіш за все через вимоги та запеклу боротьбу¹).

Як фундаментальні питання загальносоціальної значущості ідей природного права, невідчужуваних прав людини та договірного походження держави лягли в основу ідей правової держави, що набувала все більшого впливу. Але в деяких ученнях ми вже можемо побачити й такі позиції (наприклад, у Т. Гоббса: зобов'язування держави займатися виховною та просвітницькою діяльністю, дозвіл батькам вільно наставляти дітей в обраному ними релігійно-світоглядному дусі тощо), які без сумнівів можна тлумачити і як формування ідей держави соціальної, що мали зародковий характер, але це не зменшує їхньої історичної ваги. Звідси й непересічне значення цих учень насамперед у сенсі розуміння їх як процесу граничної індивідуалізації права, а саме: шлях раціоналізації приводить людську думку, утілену в філософсько-правових ученнях (а

---

¹ Згадаємо, що XVII століття – це століття Олівера Кромвеля та Томаса Мюнцера, а також, цього теж не слід забувати, особливо нам, – Богдана Хмельницького.

потім і в політичній практиці), до рівновагового зіставлення понять права і людини. Іншими словами, знову констатуємо, що вперше в історії людства йдеться про права *кожної* людини як практичне завдання вже суто юридичного характеру, і обґрунтування такої позиції стає з цього часу постійним пульсом соціального життя, настільки ж постійно набираючи потужності, якщо такою вважати постійне ж розширення впливу цих ідей. У цьому, незважаючи на генетичний зв'язок із Перикловими думками і діями та з християнськими (точніше ранньохристиянськими) ідеями, а також із вибірковим індивідуалізмом Відродження, принципова відмінність соціальних процесів Нового часу, що їх, правда, демонструє поки що тільки Західна Європа (та ще й не вся, а тільки північна, протестантська її частина). Але спрямованість і поширення цих процесів та набуття правом усе більшої ваги вкупі з таким же стрімким розвитком науки і техніки, що в цілому кардинально змінює світ, і дозволило нам тлумачити цей період як "другий осьовий час", оскільки зміни в духовному житті людства набули зазначеної принципово нової якості, як і способи його матеріалізації. Недаремно трохи згодом І. Кант влучно охарактеризує Просвітництво як вихід людства з неповноліття.

На завершення нашого дослідницького етуду про Гуго Гроція – теж біографічні відомості. Незвичайно яскраве життя генія правознавства, автора тисячі сторінок наукових праць, де наведено десятки тисяч цитат із різноманітних джерел, включаючи античні, причому всі – напам'ять (!), де людству запропоновано сотні нових підходів до вирішення його – людства – проблем різного ступеня складності, підходів раціональних, тобто розумних, а не ірраціональних, не-розумних, тобто хибних, насамперед у політико-правовій площині. І навіть найрозвинутіше на той час – у раціональному ж сенсі – суспільство не змогло сприйняти ці підходи, як і філософсько-правові ідеї іншого голландського генія Б. Спінози: обидва вони закінчать своє життя передчасно й сумно. Юрист у першій половині цього надзвичайного століття, з якого почався відлік нової за змістовим змістом епохи, філософ – у другій. А відлік почнеться саме з їхніх ідей, які згодом втіляться в провідні на сьогоднішній день поняття прав людини та правової держави. Правда, сьогодні на їхній батьківщині ці та такі ж інші ідеї є вже органічними й не відкидаються ані на суспільному, ані на індивідуальному рівні, як то відбувається в інших країнах світу, де і сьогодні їхнє – цих ідей – сприйняття погрожує такими ж репресивними діями оточення, як колись це відбулося і з Г. Гроцієм та іншими людьми, що мислили раціонально та критично. Певною мірою таким чином можна визначити й "правову хронологію", що не збігається з хронологією формальною, і тоді, незважаючи на наявність автомобілів, комп'ютерів тощо значна кількість суспільств опиняється не в XXI столітті, а в столітті XVII чи то XVIII завдяки перевазі в них чинників ірраціональних та амораль-

них: і це лише один з висновків-уроків, що нам слід констатувати з наукового подвигу, що його здійснив у правознавстві один з геніїв людства. Другим таким висновком-уроком є той, що можна констатувати належність до "другого осового часу" також не всіх суспільств, що хронологічно існують паралельно з раціонально побудованими, перш за все в правовому сенсі. Третім може бути питання загрози з боку більш примітивних суспільств, які, використовуючи досягнення суспільств правових, ці ж досягнення спрямовують проти них же, оскільки примітивізм завжди є агресивним. Але цей третій, як і наступні висновки-уроки, є вже предметом іншого дослідження та, відповідно, темою іншої статті.

УДК 342.4:94

О.С. Лотюк

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА 1710 РОКУ ЯК ПЕРШООСНОВА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена виявленню витоків утвердження громадянського суспільства в Україні та закріпленню його основ у перших вітчизняних конституційних актах і їх проектах. Аналізуються погляди українських мислителів XVII ст. – поч. XX ст. на сутність і зміст розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні. Обґрунтовується думка про те, що конституційні основи громадянського суспільства в Україні, яке отримало своє первинне втілення в козацьких громадах, уперше були унормовані в Конституції Пилипа Орлика 1710 р. Досліджуються погляди авторів цієї Конституції на козацькі ради, громадський контроль за діяльністю гетьмана та соціальний захист і збереження козацької громади. Визначається вплив положень Конституції Пилипа Орлика 1710 р. про козацькі громади на подальший розвиток конституційних основ громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, конституціоналізм, конституція, Конституція Пилипа Орлика 1710 р., конституційно-правові засади громадянського суспільства.

Стаття посвячена выявлению истоков учреждения гражданского общества в Украине и закреплению его основ в первых отечественных конституционных актах и их проектах. Анализируются взгляды украинских мыслителей XVII в. – нач. XX в. на сущность и содержание развития и функционирования гражданского общества в Украине. Обосновывается точка зрения, что конституционные основы гражданского общества в Украине, которое получило свое первичное воплощение в козацких общинах (громадах), впервые были унормированы в Конституции Пыльпа Орлыка 1710 г. Исследуются взгляды авторов этой Конституции на козацкие рады, общественный контроль за деятельностью гетьмана и социальную защиту и сохранение козацкой общины (громады). Определяется влияние положений Конституции Пыльпа Орлыка